

บทที่ 1

ศาสนาและสังคม

บทนำ

การศึกษาศาสนากับสังคมในวิชานี้ เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสังคมในฐานะที่ศาสนาเป็นสถาบันที่สำคัญของสังคม และมีบทบาทต่อสังคมอย่างมาก ตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน ศาสนาควบคุมให้สังคมสงบสุขหรือเป็นต้นเหตุแห่งความวุ่นวายได้ ศาสนามีอิทธิพลต่อแนวคิด คติ ความเชื่อ และการปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนพฤติกรรมและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของประชากรในสังคม

มนุษย์เป็นประชากรของสังคม อยู่รวมกันเป็นพวกเป็นหมู่ตามธรรมชาติแสวงหาเสถียรภาพอันมั่นคงและความพอใจในความสัมพันธ์กับคนอื่นที่มีความสนใจและรสนิยมคล้ายคลึงกัน ในสมัยโบราณมนุษย์ได้อยู่รวมกันเป็นหมู่ เป็นเหล่าเพื่อความปลอดภัย สมัยต่อมามนุษย์ได้เรียนรู้ที่จะอยู่รวมกันเพื่อผลประโยชน์และความสุขร่วมกัน เมื่อมีความเจริญมากยิ่งขึ้นก็เกิดสังคมสลับซับซ้อนยิ่งขึ้นตามลำดับ ผู้ที่เป็นสมาชิกของสังคมใหม่เหล่านี้จักจะมีความรู้สึกต้องการที่จะแยกออกไปจากผู้อื่น ที่มีใช่เป็นสมาชิก การที่มนุษย์รวมกันอยู่เป็นพวกนั้น ไม่ว่าจะเป็นเผ่า ตระกูล องค์กร หรือสังคมใด ๆ ตลอดสมัยประวัติศาสตร์ได้พิสูจน์ให้เราเห็นแล้วว่า ไม่มีอะไรที่จะมีอำนาจแผ่กว้าง และเป็นสากลมั่นคงยิ่งใหญ่ไปกว่า **สังคมของผู้มีศาสนาเป็นแกนกลางของชีวิต** (1)

ด้วยเหตุที่มนุษย์อยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นพวกนี้แหละ จึงเป็นผลให้การกระทำของคนหนึ่งไม่ว่าจะดีหรือเลว ส่งผลสะท้อนไปสู่สังคมอย่างไม่มีปัญหา ฉะนั้นศาสนาจึงจำเป็นสำหรับสังคม ปัจจุบันสังคมส่วนใหญ่ไม่ค่อยสนใจใยดีกับเรื่องศาสนา

1. นิรุทธิ จันทรก้อน. 3 ศาสนาและวัฒนธรรม "ศาสนากับสังคม" ชมรมศาสนาและวัฒนธรรม. มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2519.

ผลจึงส่งสะท้อนให้เราเห็นคือ มนุษย์นับวันจะมีความนับถือตัวเองและความรับผิดชอบ ต่อสังคมน้อยลงทุกที เหลือแต่ความเห็นแก่ตัว หลักมีอยู่ว่าผู้ใดไม่ยึดมั่นในพระศาสนา ผู้นั้นย่อมมีกิเลสของตัวเอง และจะไม่เป็นผลดีต่อสังคม หรือต่อตัวเองเลย ทั้งเราจะเห็นภาพต่าง ๆ ในสังคมปัจจุบันว่า ทำไมคนสมัยใหม่ที่มีการศึกษา มีความรู้ จึงทำผิดบาปกันมากขึ้นนั้น เพราะมนุษย์ไม่มีความสัมพันธ์กับศาสนา คนส่วนใหญ่นับถือ ศาสนาเฉพาะในทะเบียนบ้านเท่านั้น

1. ความหมายของ ศาสนา

ความหมายของคำว่าศาสนาในภาษาไทย หมายถึง **คำสั่งสอน**⁽¹⁾

(Teaching) ในภาษาอังกฤษใช้คำเรียกศาสนาว่า Religion แต่หาได้ หมายถึงคำสั่งสอนตรง ๆ อย่างภาษาไทยที่เดียวไม่ได้มีผู้ให้คำนิยามคำ Religion ไว้ต่าง ๆ กัน คือคำ Religion มาจากคำว่า Relegere หมายความว่า การปฏิบัติอย่างรอบคอบนี้อย่างหนึ่ง มาจากคำว่า Religere = การกลับคืนนี้ อย่างหนึ่ง มาจากคำว่า Religara = การผูกพันรวมกันนี้อย่างหนึ่ง และ หมายความว่า **ความมีใจบุญสุหนาท** นี้ก็อย่างหนึ่ง ซึ่งคำนิยามทั้งหมดนี้เป็นการแสดง ลักษณะของศัพท์มากกว่า ว่าโดยเฉพาะความหมายแล้วอาจจะไม่ตรงกับความรู้สึก ของผู้มี Religion หนึ่ง ๆ หรือไม่อาจจะให้ความหมายครอบคลุมไปได้ทุกศาสนา (Religions) นั้นเอง อย่างชนชาติที่เชื่อถือในลัทธิศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีอำนาจเหนือ ธรรมชาติ ศาสนาในความหมายเช่นนี้กว้าง ๆ อาจจะหมายถึงความเชื่อใน พระเจ้าหลายองค์ หรือองค์เดียวก็ตามแต่ ว่าเป็นองค์ที่ทรงฤทธิ์และควบคุมจักรวาล ซึ่งมนุษย์จะต้องมีหน้าที่ เป็นพันธกรณีอยู่ด้วย ดังนั้นเป็นต้น ซึ่งความหมายเช่นนี้ ก็ย่อม

1. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

ไม่ตรงกับพวกที่ไม่ถือพระเป็นเจ้าของเป็นธรรมดาเป็นเพราะความเข้าใจในความหมาย คำว่าศาสนาไม่ตรงกันหมดนั่นเอง จึงทำให้ฝรั่งเรียกผู้ที่ไม่นับบวช หรือผู้เคร่งครัด ในพุทธศาสนาว่า Moralman แปลว่าคนมีจริยาศีลธรรม แต่เรียกผู้เคร่งครัด ในศาสนาของเขาเองว่า Religion-Man แปลว่า ผู้เคร่งต่อศาสนา ชาวคริสต์จะเรียกพระไทยว่า Monk หาได้เรียก Priest อย่างพระเขาไม่ เพราะ Monk มิได้มีการกระทำพิธีต่อพระเป็นเจ้าของอย่าง Priest⁽¹⁾

นี่เป็นแต่ความเข้าใจที่ต่างกันในเรื่องศาสนา ระหว่างชาวคริสต์กับ ชาวพุทธเท่านั้น ยังมีคนในศาสนาอื่นอีกที่เข้าใจคำว่าศาสนาที่ตนนับถือกับศาสนาอื่น ย่อมไม่ตรงกันเป็นธรรมดา

การให้ความหมายคำศาสนา ผู้ให้แต่ละคนก็มักจะเน้นหนักไปตาม ศาสนาที่ตนนับถือ หรือตามอุดมคติที่ยึดเป็นสูงสุด และมีนักวิชาการผู้มีชื่อเสียงหลาย ท่าน ไม่ให้ความหมายของ ศาสนา เพราะถือว่า ไม่มีความหมายหรือคำจำกัดความ ใดจะสมบูรณ์ในการอธิบายหรือจำกัดความ ศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งนับถือศรัทธาของมนุษย์ และมีหลายศาสนาซึ่งมีความแตกต่างกันไปอีก

อย่างไรก็ตาม นักสังคมวิทยาที่มีชื่อเสียงทั้งหลายสนใจ หันมาศึกษา ศาสนาอย่างจริงจัง ในฐานะที่ศาสนาเป็นสถาบันที่สำคัญของสังคม ซึ่งควบคุมสังคม และมีความสัมพันธ์กับมนุษย์ตลอดชีวิต ท่านเหล่านั้นได้ให้ความหมาย คำจำกัดความ และคำอธิบาย ศาสนา ให้ใกล้เคียงมากที่สุด ดังนี้⁽²⁾

1. ช. ใจเปี่ยม. ความเป็นมาแห่งศาสนาของโลก. พระนคร . แพร่พิทยา, 2508 หน้า 8-10.
2. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. ศาสนา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ ฯ, 2508 หน้า 1-5.

อาจารย์ผู้เริ่มในการศึกษาศาสนาอย่างเป็นวิชาการคนแรก ๆ ได้แก่ ศ.เซอร์ ไทเลอร์ (E.B. TYLOR) เขียนไว้ในวัฒนธรรมปฐมบรรพ์ (Primitive Culture) ให้คำจำกัดความสั้น ๆ ว่า **ศาสนาคือความเชื่อในเรื่องวิญญาณ** = แต่คำจำกัดความนี้ยังไม่สมบูรณ์ เพราะไม่ได้กล่าวถึงพิธีกรรม และการแสดงออกของอารมณ์แห่งความเลื่อมใสศรัทธาในวิญญาณนั้น ๆ ด้วย

* ศ.เจมส์ เฟรเซอร์ (James Frazer) " ศาสนาเป็นเรื่องความเชื่อในอำนาจที่ยิ่งใหญ่กว่ามนุษย์ และเป็นความพยายามของมนุษย์ในการที่จะสร้างสัมพันธภาพกับอำนาจนั้น "

ศ.ยिंगเกอร์ (Yinger) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน เห็นว่าหน้าที่ของศาสนาเป็นสิ่งสำคัญ โดยให้คำจำกัดความของศาสนาว่า " ศาสนาเป็นระบบความเชื่อ และการปฏิบัติโดยวิธีที่กลุ่มชนพยายามค้นคว้าเพื่อความเข้าใจกับความหมายสำคัญที่สุดในชีวิต เป็นความพยายามที่จะไม่ยอมยุติลงแต่เพียงความตายและไม่ยอมให้ความว้าวุ่นเข้ามามีบทบาททำลายความสัมพันธ์แห่งมนุษย์ "(1) ศาสนา(ตามพจนานุกรม) หมายถึง คำสั่งสอน, ความเชื่อถือ

ท่านพุทธทาส ภิกขุ กล่าวว่า **ศาสนาคือการกระทำเพื่อให้เกิดความรอดพ้นให้แก่ตัวเองจากความทุกข์** และท่านได้อธิบายว่า " ถ้าจะกล่าวความหมายนี้ให้เป็นสากลที่สุดแก่ศาสนาทุกศาสนาแล้ว อาจกล่าวได้ว่า **ศาสนาคือความประพฤติหรือการกระทำตามกฎของความจริงแห่งธรรมชาติอันเด็ดขาด อันทำให้เกิดความสัมพันธ์กันขึ้นระหว่างมนุษย์กับสภาพอันสูงสุด คือความไม่มีทุกข์เลย**(2)

1. Religion, society and the Individual, 1957 หน้า 9

2. ประยูร ฑานยกุล, "เรามาเข้าใจกันเถิด" รวมบทความทางศาสนา (พินิจ รัตนกุล จัดทำ) (2516) หน้า 81.

ลัทธิคอมมิวนิสต์ โจมตีศาสนาเป็นรูปแบบการกดขี่ทางวิญญาณแบบหนึ่ง
เมื่อวิทยาศาสตร์เจริญแพร่หลายขึ้น ศาสนาจะค่อย ๆ หดไป

คาร์ล มาร์ค กล่าวไว้ว่า "ศาสนา คือเครื่องปลอบใจของสัตว์โลกผู้ถูก
กดขี่ เป็นสิ่งที่ชนชั้นปกครองใช้เป็นเครื่องมือรักษาอำนาจของตนไว้ ศาสนาเป็น
เครื่องปลอบใจให้ผู้ถูกกดขี่ต่อต้านความอยุติธรรม และไม่ลุกฮือขึ้นต่อต้าน ศาสนาเป็น
ยาเสพติดของประชาชน"(1)

ศ.เคอร์ไคม์ (Durkheim) นักมานุษยวิทยา และนักสังคมวิทยาที่
มีชื่อเสียง ได้ให้คำจำกัดความว่า

**ศาสนา คือระบบรวมว่าด้วยความเชื่อ และการปฏิบัติเพื่อความสัมพันธ์
ในสิ่งศักดิ์สิทธิ์** คำว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในความหมายของ เคอร์ไคม์ หมายถึง **สิ่งเฉพาะ
ต้องห้าม (TABOO)** สามารถเข้าถึงได้โดยพิธีกรรม และมีอำนาจที่จะยังผลที่เป็น
ประโยชน์และเป็นอันตรายได้

เคอร์ไคม์ เน้นว่า ศาสนาเป็นเรื่องของสังคม

ศ.แรดคลิฟฟ์ บราวน์ (Redcliff Brown) เห็นด้วยกับ
เคอร์ไคม์ และเน้นเรื่องพิธีกรรม โดยให้ความสำคัญในพิธีกรรมพอ ๆ กับความเชื่อ
และว่าพิธีกรรมเป็นส่วนสำคัญในการคงอยู่ของสังคม พิธีกรรมเป็นพลังที่จะชุบชีวิตใหม่
ให้กับสังคม และแสดงออกถึงความรู้สึกร่วมกันของกลุ่มนั้น ๆ

ทั้งเคอร์ไคม์ และแรดคลิฟฟ์ มีความเห็นสอดคล้องกันว่า "ศาสนา
เป็นระบบในสังคมที่มีหน้าที่รักษาและเพิ่มพูนความมั่นคงของสังคม"

*นักวิชาการต่าง ๆ ให้คำจำกัดความศาสนาไว้มากมาย และก็ถูกเพียง
บางส่วนเท่านั้น มิได้ครอบคลุมความหมายของศาสนาได้ทั้งหมด เพราะศาสนานั้นมี
ความหมายกว้างและลึกซึ้งเกินกว่าที่ใครคนใดคนหนึ่งจะสามารถอธิบายได้ถูกต้อง
ครอบคลุมหมดทั้งรูปธรรมและนามธรรม

1. B.M. BOGUSLAVSKY, ABC. OF DIALECTICAL AND HISTORICAL MATERIALISM,
(MOSCOW : PROGRESS PUBLISHER, 1976.) P. 387.

2. ศาสนากับสังคมสัมพันธ์กันอย่างไร

สังคม (Society) หมายถึง กลุ่มของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันโดยมีศีลธรรมคือ " ศาสนา " เป็นเครื่องผูกพัน เพื่อประโยชน์และความสุขร่วมกัน⁽¹⁾

ผู้เชี่ยวชาญที่มีชื่อเสียงทางสังคมวิทยา ได้ให้ความสนใจศาสนา และศึกษาในเรื่องความเชื่อ พฤติกรรม ว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

ศาสนา เป็นสิ่งที่มนุษย์ปฏิบัติตามลัทธิ และแสดงออกถึงศรัทธาร่วมกันในสังคมทางศาสนา พิธี และพิธีกรรมทางความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งเป็นพฤติกรรมทางสังคม ศาสนาเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับบุคคลอย่างเต็มที่และตลอดไป

ศาสนาเป็นสิ่งที่สากลในสังคมมนุษย์และไม่มีสังคมใดที่ตั้งอยู่โดยปราศจากศาสนา (ลักษณะสากล คือการยอมรับตนเองและผู้อื่น การรวมกลุ่มกัน)

ความรู้สึกลงในศาสนาของมนุษย์นั้นเป็นสิ่งที่มิได้อยู่เสมอ และเป็นสากลอยู่ภายในจิตใจของแต่ละบุคคล และของกลุ่มชนในสังคมที่นับถือศาสนาเดียวกัน

Max Weber นักสังคมวิทยาศาสนา ได้ศึกษาวิเคราะห์ในเชิงสังคมของศาสนาต่าง ๆ ในอินเดีย จีน และศาสนาฮินดูคายาโบราณ

ศาสนาเป็นแหล่งกำเนิดของสิ่งต่าง ๆ ที่สำคัญของสังคมและความเจริญก้าวหน้า วิวัฒนาการของความเชื่อ Joachim Wach มีความเห็นว่า พฤติกรรมและแนวทางปฏิบัติในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ศาสนาทำให้การพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้เกิดเปลี่ยนแปลงทางแนวคิด และพฤติกรรมตามหน้าที่และโครงสร้างของศาสนา อันมีผลกระทบ และมีอิทธิพลโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม และความสัมพันธ์ของโครงสร้างของสังคม

1. เสรีयर พันธรังษี. ศาสนาเปรียบเทียบ. พระนคร . แพร่พิทยา, 2513. หน้า 2.

โครงสร้างของสังคม ประกอบด้วยรูปแบบของความสัมพันธ์ของคนในสังคม การศึกษาโครงสร้างสังคมจึงเป็นการอธิบายพฤติกรรมและความสัมพันธ์ของบุคคล และของกลุ่มว่ามีแบบแผน พฤติกรรม และการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างไร

พหุวิทยา สายเหตุ อธิบายว่า

โครงสร้างของสังคม คือระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม และชนชั้นทั้งหมดที่รวมกันเป็นสังคม และกำหนดด้วยสิทธิและหน้าที่ที่มีต่อกัน การเปลี่ยนแปลงของ " โครงสร้างสังคม " จึงหมายถึง การเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว เช่น การเปลี่ยนการปกครอง พ.ศ.2475 ซึ่งเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชน และกษัตริย์ ให้กษัตริย์มีอำนาจจำกัดและอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ หรือการเลิกทาส ในสมัยรัชกาลที่ 5 และการไม่ถือชั้นวรรณะของพุทธศาสนาในสังคมอินเดีย สมัยพุทธกาล เป็นต้น

ดังนั้น ความเชื่อ ความศรัทธาในศาสนาจึงมีบทบาทและอิทธิพลในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม และพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม

N.J. Smelser นักสังคมวิทยาสมัยใหม่ กล่าวว่า โครงสร้างของสังคม คือ "Social structure can be defined as identifiable pattern of roles that are organized primarily around the fulfillment of some social function or activity"⁽¹⁾

ซึ่งตามคำจำกัดความดังกล่าวนี้ พอจะอธิบายได้ว่าโครงสร้างของสังคม หมายถึง รูปแบบที่แสดงให้เห็นของบทบาทหน้าที่ในการรวม และสัมพันธ์กันในระดับพื้นฐานของหน้าที่ทางสังคม หรือการกระทำของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม

1. N.J. Smelser. Sociology : An Introduction, (John Willey & Sons, New York) 1967, P. 6

พหุวิทยา สาขาศาสตร์ อธิบายว่า

"ถึงแม้สังคมคือกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกัน ยั่งยืน เป็นหมู่คณะ แต่ส่วนประกอบของสังคมที่ดูเผิน ๆ ว่าเป็นตัวคนทั้งหลายนั้น ที่จริงไม่ใช่โดยแท้ หมู่คณะเกิดขึ้นได้เพราะคนที่มารวมกันอยู่ มีการกระทำต่อกันและกัน เพื่อเสนอสนองประโยชน์ของกันและกัน เมื่อได้ประโยชน์เป็นที่พอใจ เกิดความสัมพันธ์ผูกพันกัน จึงอยู่เป็นหมู่คณะ ยั่งยืนต่อไป หากไม่ได้ประโยชน์พอใจก็เลิกเกี่ยวข้องกันไป เพราะฉะนั้น สังคม ย่อมต้องมี ประชากร เป็นพื้นฐาน แต่ความเป็นสังคมเกิดขึ้นได้เพราะประชากรมีกิจกรรมและความสัมพันธ์กัน ส่วนประกอบที่แท้จริงของสังคมคือ การกระทำและความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของสังคมที่มีต่อกันในฐานะ บุคคล กับบุคคล บุคคลกับกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม ชนชั้นกับชนชั้น

การกระทำคือความเคลื่อนไหว เป็นกิจกรรม การกระทำไม่เป็นตัวตนหรือรูปธรรมที่คงที่ถาวร แต่การกระทำที่ซ้ำแบบกัน ภายในเงื่อนไขเดียวกัน พอแยกได้เป็นประเภทที่ชัดเจนเฉพาะเสมือนเป็นรูปธรรมได้ และถ้าเกิดสมำเสมอในรูปลักษณะนั้นเรื่อย ๆ ไป ก็อาจกล่าวได้ว่า มีความดำรงอยู่เป็นการถาวรให้สัมพันธ์กันได้ ดังนั้น ถึงแม้การกระทำแต่ละครั้งไม่เป็นรูปธรรมถาวร แต่แบบอย่างของการกระทำลักษณะเดียวกันที่เกิดสมำเสมอ ในสภาพเงื่อนไขเดียวกันนั้น ก็เปรียบได้ว่าเสมือนมีรูปธรรมถาวร อันเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างได้ "

จากคำอธิบายดังกล่าว จึงพอสรุปได้ว่า พฤติกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อต่าง ๆ จัดเป็นการกระทำและความสัมพันธ์ที่พอใจ และยึดถือผูกพันกัน มีการสืบต่อพฤติกรรมต่อมายังชนรุ่นหลัง จนกลายเป็นแนวทางที่ยึดถือปฏิบัติเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี และมีการวิวัฒนาการต่อมา จนกลายเป็นวัฒนธรรมเฉพาะ

กลุ่มสังคมที่มีความเชื่อถือ ศรัทธา ร่วมกันในแนวทางการเชื่อเดียวกัน อันมีอิทธิพลให้เกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในสังคม ทั้งแง่ดีและแง่ร้าย ฉะนั้น จึงนับได้ว่า ศาสนา ศรัทธา และความเชื่อถือต่าง ๆ ของมนุษย์นั้น มีอิทธิพลอย่างมาก ทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อสังคม

3. มูลเหตุที่เกิดศาสนา

ความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นชาติใด ภาษาใด ย่อมคล้ายคลึงกัน แบ่งออกได้เป็น 2 ประการ คือ

1. ความต้องการทางร่างกาย เพื่อการมีชีวิตอยู่ได้อย่างปลอดภัย มีความสงบสุข อันได้แก่ ความต้องการปัจจัย 4 คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่ อาศัย ยารักษาโรค ตลอดจนปัจจัยอำนวยความสะดวกอื่น ๆ ทางร่างกาย
2. ความต้องการทางจิตใจ เพื่อความอบอุ่นใจ ไม่ขาดที่พึ่ง มีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ รู้สึกมั่นคงปลอดภัย ไม่หวาดกลัว ต้องการเกียรติยศ ชื่อเสียง ความสบายใจ ความสุขทางอารมณ์ จิตใจ

จากความต้องการทางจิตใจ ความรู้สึกต้องการความคุ้มครองที่พึ่งทางใจนั่นเอง นำไปสู่มูลเหตุที่เกิดศาสนา ซึ่งพอสรุปได้ 3 สาเหตุดังนี้ คือ

- 3.1 เกิดจากความกลัวต่อธรรมชาติ
- 3.2 เกิดจากความปราศจากความรู้
- 3.3 เกิดจากความต้องการผลสนองตอบแทน

3.1 เกิดจากความกลัวต่อธรรมชาติ (Fear of Nature)

ชีวิตของมนุษย์ในสมัยโบราณ เป็นชีวิตแห่งการต่อสู้ เป็นชีวิตลองผิดลองถูก เมื่อเกิดขึ้นมาสิ่งแรกที่เกิดขึ้นกับตัวเขาคือ "ความกลัวภัย" ซึ่งเป็นสัญชาตญาณพื้นฐานของมนุษย์ และ "ความต้องการ" ให้ชีวิตรอดพ้นจากภัย คือหนาว ร้อน หิว กระจาย เป็นต้น แล้วพยายามหาทางป้องกันต่อสู้กับภัยเหล่านั้นโดยวิธีการสองแบบ คือ ต่อสู้ด้วยความสามารถของตนเอง เพราะเชื่อว่าตนเองต่อสู้ได้ ฤทธิ์และอำนาจเป็นของตนเอง ตนสามารถเป็นผู้บันดาลความสำเร็จให้แก่ตนเองได้ แต่เมื่อสู้ด้วยตนเองไม่ได้ ก็ต้องแสวงหาอาวุธอื่น กำลังอื่นที่อยู่ใกล้ตนมาเป็นที่ยึด โดยเชื่อว่ามีอำนาจเหนือตน เช่น ต้นไม้ ภูเขา ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เหล่านี้คือศรัทธาหรือความเชื่อเบื้องต้นของมนุษย์ที่ศรัทธาในตนเอง และศรัทธาในสิ่งอื่นหรือผู้อื่น ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความกลัว และความต้องการความปลอดภัย⁽¹⁾ ทำให้หนีภัยสิ่งที่ตนกลัว เช่น กลัวภูเขาไฟ ก็หนีถ่อภูเขาไฟ และเกิดการทำพิธีเช่น ล้างเวร บวงสรวงเพื่อประจบสิ่งที่กลัว และสั่งสอนให้ถือปฏิบัติพิธีกรรมนั้น ๆ สืบต่อกันมา และเมื่อ มีพิธีกรรมก็มีข้อห้าม สิ่งต้องห้าม (TABOO) ตามมา อันเป็นกฎเกณฑ์ที่ต้องถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด หากมีผู้ใดละเมิด จะทำให้อำนาจลี้ลับโกรธ คนในสังคมนั้นจะช่วยกันลงโทษ

3.2 เกิดจากความปราศจากความรู้ (Lack of Knowledge)

มนุษย์ไม่รู้ ว่าปรากฏการณ์ทางธรรมชาติหรือสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาตินั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร มาจากไหน ทำไมถึงเป็นเช่นนั้น เช่น ชาวอินเดียนโบราณ

1. เสฐียร พันธงศรี, ศาสนาโบราณ, (กรุงเทพฯ. โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2521) หน้า 4 - 5.

ไม่เคยขึ้นไปบนยอดเขาหิมาลัยซึ่งปกคลุมด้วยหิมะมากมายตลอดปีได้ จึงคิดสงสัยและ
คาดเดาเอาเองว่า เป็นสถานที่อยู่ของผู้มีอำนาจลึกลับเหนือมนุษย์จึงอยู่ได้ ซึ่งถือ
ว่าเป็นเทพเจ้า เชื่อว่าน่าจะมีทางขึ้นสู่สวรรค์ได้ จากยอดเขาที่สูงที่สุดนั้น หรือชาว
ทิเบตโบราณอาศัยในแผ่นดินซึ่งสูงกว่าระดับน้ำทะเลถึง 2 พันกว่าฟุต พื้นที่ปกคลุม
ด้วยหิมะ หนาวตลอดปี จึงไม่รู้ว่า หิมะนั้นตกจากท้องฟ้า และเพราะพวกตนอาศัยใน
พื้นที่ที่สูงที่สุดของโลก ซึ่งถูกเรียกว่า **ดินแดนหลังคาโลก** จึงพากันนับถือหิมะเหล่านี้
เป็นต้น

3.3 เกิดจากความต้องการผลตอบแทน (Needs of Recompens)

สาเหตุนี้เกิดจากอุปนิสัยของมนุษย์หลายอย่าง เช่น มนุษย์มี
สัญชาตญาณว่า เมื่อให้สิ่งใดแก่ใคร ก็หวังให้ได้ผลตอบแทนที่มากกว่า ดีกว่าที่ตนให้
คือลงทุนน้อย แต่อยากได้กำไรมาก และรู้จักประจบเอาใจผู้ที่เหนือกว่าตน เมื่อมี
ความกลัวในสิ่งใดก็จะพยายามนับถือเคารพบูชา เช่น สัตว์ เวศ บวงสรวง ยอมตนเป็น
ผู้อยู่ในอนาถิ ดังนั้น เมื่อกลัวภูเขาไฟ ก็จะยอมตัว บูชา บวงสรวงเทพแห่งภูเขาไฟ
ด้วยการสังเวชอยู่สม่ำเสมอ หวังเพียงไม่ให้ภูเขาไฟโกรธ (คือภูเขาไฟระเบิด)
และขอให้คุ้มครองให้รอดพ้นจากภัยธรรมชาติอื่น แถมขอให้มีชีวิตที่ดี สุขุมสมบูรณ์
และขออื่น ๆ อีกมากมาย

ต่อมาเมื่อกาลเวลาผ่านไป มนุษย์มีความเจริญขึ้นในหลายด้าน เข้าสู่
ยุคประวัติศาสตร์ มนุษย์มีการศึกษา การเรียนรู้ และรู้จักคิดหาเหตุผล จึงเกิดศรัทธา
และความเชื่อที่ยิ่งใหญ่เป็นระบบมั่นคง แพร่หลาย นับถือร่วมกันในชนหมู่มาก เกิดเป็น
ศาสนาใหญ่ ๆ ของโลก ซึ่งมีมูลเหตุในการเกิด 3 ประการ คือ

3.3.1 เกิดจากการคิดหาเหตุผล (Want of Sources)

3.3.2 ลัทธิการเมือง (Political Party)

3.3.3 อำนาจบุคคล (Personal Influence)

3.3.1 เกิดจากการคิดหาเหตุผล (Want of Sources)

เมื่อมนุษย์มีความเจริญสูงขึ้น มีสติปัญญาสามารถพิจารณาเหตุผลได้ ก็คิดหาเหตุผล และปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงคำตอบ ตัวอย่างที่เห็นชัดในเรื่องนี้คือ การเกิดพุทธศาสนา

3.3.2 ลัทธิการเมือง (Political Party)

เกิดจากผู้มีอำนาจทางการเมือง ต้องการให้อำนาจของตนคงอยู่ และสืบทอดไปสู่ทายาทพรรคพวกตลอดกาล จึงตั้งลัทธิการเมืองและบังคับให้ทหารและประชาชนยอมรับนับถือและปฏิบัติตาม หากฝ่าฝืนจะมีโทษตามแต่สถานการณ์ ผู้มีอำนาจนั้นพยายามให้ลัทธิของตนศักดิ์สิทธิ์คล้ายศาสนา เช่น ฮิตเลอร์ และมุสโสลินี ผู้นำที่มีอำนาจมากที่สุดของเยอรมันและอิตาลีได้ประกาศให้ประชาชนนับถือลัทธิฟาสซิสต์กันทั่วประเทศ และสืบทอดกันไป หรือเลนิน ได้ตั้งลัทธิคอมมิวนิสต์ขึ้นมาจนแผ่อิทธิพลไปเกือบครึ่งโลก หรือลัทธิเมาเซตุง ที่กลุ่มเมลาเยาชนจีนให้เชื่อและศรัทธาลัทธิคอมมิวนิสต์แบบเมาเซตุงมากกว่ารักพ่อแม่ของตน เช่น ขบวนการ RED GAURD

3.3.3 อำนาจของบุคคล (Personal Influence)

ในสมัยโบราณ บุคคลผู้มีอำนาจและสร้างบารมีความดีไว้มาก เมื่อตายไปผู้คนนับถือ ปันรูปเคารพบูชา และมีความเชื่อ ขอความคุ้มครองและ

ขอให้อภัยเหลือต่าง ๆ ได้เช่น เจ้าแม่กวนอิม ซึ่งเชื่อว่ามีชีวิตอยู่จริงในประวัติศาสตร์จีนโบราณ หรือ มหาตมคานธี รัฐบุรุษ ผู้ได้รับการยกย่องทั่วโลก และมีชาวอินเดียมากมายที่บูชารูปท่าน และสรรเสริญความดี

วิวัฒนาการของความเชื่อ และการยึดถือปฏิบัติเกี่ยวกับพฤติกรรมของความเชื่อของมนุษย์จนเกิดศาสนามีตามลำดับ ดังนี้ (ซึ่งนับว่าเป็นมูลเหตุให้เกิดศาสนาตามแนวคิดของ เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim))

1. การนับถือธรรมชาติ หรือ ธรรมชาตินิยม (Nationalism)

เมื่อมนุษย์เกิดขึ้นมาก็มีธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ความมืด สว่าง ร้อน หนาว ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว พากฟ้า แม่น้ำ เกิดขึ้นอยู่เคียงข้างให้มนุษย์ได้เห็น ได้สัมผัสมนุษย์ ได้รับความรู้สึกจากสิ่งเหล่านั้น เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ทำให้มนุษย์คิดว่าธรรมชาติมีอำนาจสามารถบันดาลความสุขความทุกข์ให้แก่ตน จึงเชื่อและถือว่าธรรมชาตินั้น ๆ มีอำนาจอยู่เหนือความสามารถของมนุษย์ จึงเกรงกลัวกราบไหว้นับถือบูชา สืบต่อกันมาตลอดชั่วลูกหลาน

2. การนับถือผีสร้างเทวดา หรือ วิญญาณนิยม (Animism)

มนุษย์มีความสงสัยต่อไปว่า ความมืด สว่าง ร้อน หนาว ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว พากฟ้า แม่น้ำ ภูเขา ต้นไม้ใหญ่ สามารถบันดาลให้เกิดภาวะผันแปรไปได้ต่าง ๆ ในธรรมชาติ หรือบันดาลให้เกิดความสุข ความทุกข์แก่ตนนั้น มีอำนาจอะไรสักอย่างหนึ่งสิ่งสถิตย์อยู่ สิ่งนั้นเรียกว่า วิญญาณ (SPIRIT หรือ SOUL) อาจเป็นผีสร้างมารร้าย หรืออาจเป็นเทวะ กลายเป็นความเชื่ออำนาจผีสร้างเทวดา เชื่อว่าทุกอย่างในโลกล้วนมีวิญญาณ สามารถบันดาลความสุข ความทุกข์ให้แก่มนุษย์ได้แต่ละอย่าง ตามอำนาจและความกรุณาที่มีอยู่เชื่อต่อไปว่าวิญญาณนั้นต้องมีร่างกาย

แต่ไม่สามารถจะเห็นได้ จึงเริ่มสร้างภาพเอาด้วยความนึกคิดของตนเอง ภาพที่ตนนึกคิดสร้างขึ้นมานับถือนั้นเรียกว่า ผีสร้างเทวดา หรือพระเจ้า

วิญญาณนิยม (SPIRITUALISM) เป็นการแสดงถึงความเชื่อถือในสิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถจะมองเห็นได้ แต่มีความฝงจิตฝงใจในสิ่งนั้นอยู่จนไม่สามารถสล้างออกมาจากจิตใจได้แล้ว ก็ยึดถือ จนเป็นความเชื่อถือที่จัดเป็นความเคยชินอันคิด เป็นนิสัยขึ้นมา และความเชื่อเหล่านี้ก็ไม่สามารถจะพิสูจน์ได้ แต่ก็อาจจะถือว่าเป็นความเชื่อถือเพื่อชดเชยอารมณ์ และความรู้สึกล้วและหวาดระแวง

ตามปกติมนุษย์มีความเชื่อถือในสิ่งที่มองไม่เห็นตัว แต่ถือหรือเข้าใจว่ามีฤทธิ์ หรืออำนาจเหนือคน อาจบันดาลให้ดีหรือร้าย หรือให้คุณให้โทษแก่ตนได้ ความเชื่ออย่างนี้ เรียกว่าลัทธิถือผีสร้างเทวดา (ANIMISM) อันเป็นคติทางศาสนาที่มีมาแต่ดั้งเดิมของมนุษย์ ก่อนที่จะวิวัฒนาการมาเป็นศาสนาอันประณีตขึ้นในปัจจุบัน ลัทธิถือผีสร้างเทวดา แบ่งได้เป็น 4 ประเภทคือ

1. นับถือผีที่เป็นเทวดาอารักษ์ เช่น รุกขเทวดา จ้าวทุ่ง จ้าวป่า จ้าวเขา เป็นต้น ถือว่ามีเทพเจ้าประจำอยู่ทุกหนทุกแห่ง (NATURE WORSHIP)
2. นับถือผีปู่ตายาย และผีเรือน หรือผีบรรพบุรุษ ถือว่าบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว วิญญาณมาอยู่ร่วมในร่มไม้ชายคาเดียวกับลูกหลาน
3. นับถือผีวีรบุรุษ เช่น นับถือผีจ้าวพ่อกวนอู พระร่วง พระนเรศวร ชุนแผน
4. นับถือผีร้าย เช่น ผีห้า (โรคต่าง ๆ) หรือซาตานต่าง ๆ

จากการนับถือธรรมชาติ ปราภฏการณ์ตามธรรมชาติ และผีสร้างเทวดาต่าง ๆ ด้วยความเชื่อในสิ่งเหล่านี้ (Animism) มีอำนาจ มีพลังที่จะบันดาลผล

ต่าง ๆ ทั้งดีและร้าย ให้แก่มนุษย์ได้ นี่เองมนุษย์จึงสร้างเรื่องราว ตำนาน เรื่อง
ปรัมปรา เทพนิยาย เรื่องลึกลับ ไสยศาสตร์ คาถาอาคม เครื่องราง ของขลัง ฯลฯ
เล่าสืบต่อกันมาจาก ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อแม่สู่ลูกหลาน ซึ่งเรื่องนี้แม้จะขาดเหตุผลและ
พิสูจน์ไม่ได้ แต่นักสังคมวิทยา ศาสนาและนักศึกษาศาสนาที่มีชื่อเสียงหลายคนก็เชื่อว่า
มีส่วนในการเกิดศาสนาแบบเทวนิยม ในเวลาต่อมา และแสดงความคิดเห็นไว้ดังนี้.-

คลาวด์ เลวี-สเตร้า (Claude Levi-Strauss) (1955)⁽¹⁾

นักมนุษยวิทยาผู้มีชื่อเสียงชาวฝรั่งเศส

ให้ความเห็นว่า ตำนานและนิยายปรัมปรา (Myth) เกิดขึ้นเพราะ
ความไม่รู้ของมนุษย์ในเรื่องราวของธรรมชาติ และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่มนุษย์ไม่
อาจหาเหตุผลได้ จึงเกิดมีตำนานเทพนิยาย นิยายวีรบุรุษเกิดขึ้น ตอบปัญหาข้อสงสัย
เป็นทางออกของมนุษย์อันไปสู่ความเชื่อ ความกลัว ความนับถือ และการประจบ
เอาใจในสิ่งที่มนุษย์ไม่อาจอธิบายได้นั้น สำหรับ Myth นั้น Struass กล่าวว่า
"There is no logic" "With Myth, every thing become possible."

Emile Durkheim เห็นว่า Myth ทำให้เกิดศาสนา

(Clyde Kluckhohn)⁽²⁾ (1944)

มีความเห็นว่า ตำนานความเชื่อ นิยายปรัมปรา (Myth) และพิธี
กรรม (Rituals) มีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกัน เหมือนเป็นต้นเป็นปลาย เป็นเหตุ
เป็นผล ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ Myth ทำให้เกิด Rituals

1. จาก The Structural Study of Myth. 1955

2. จาก Navaho Witchcraft, Harvard, 1944

ทั้งนี้ จะเกิดขึ้นและเป็นไปเพราะเหตุที่ว่า มนุษย์ต้องการ (อะไร) และจะสำเร็จได้โดยการปฏิบัติพิธีกรรม what human needs (individual and social) are fulfilled by cultural patterns ?

มาลินอสกี (Bronislaw Malinowski) (1931)⁽¹⁾

มนุษย์พัฒนาการปฏิบัติพิธีกรรม เพื่อให้ไปเป็นตามเงื่อนไขของความเชื่อ ในอำนาจลึกลับ หรือไสยศาสตร์ (Magic) Magic จะเกิดเพื่อช่วยให้มนุษย์ สมความต้องการ เมื่อใดที่มนุษย์ต้องการทำในสิ่งที่เหนือความสามารถ ต้องการการ ค้ำครอง ต้องการพันทุกขภัย มนุษย์จะหันเข้าพึ่ง Magic ซึ่งเขาเชื่อว่าจะช่วย บันดาลให้ได้เพราะเชื่อว่า Magic มีอำนาจใช้ขอบเขตจำกัด

ความเชื่อในอำนาจลึกลับ หรือไสยศาสตร์ Magic เกิดก่อนศาสนา โดยมนุษย์ต้องการความช่วยเหลือจากอำนาจลึกลับ โดยมีเงื่อนไขแลกเปลี่ยนตาม ลักษณะพิธีกรรม หรือการบวงสรวงสังเวช

อำนาจลึกลับหรือไสยศาสตร์ (Magic) นั้นมีทั้งฝ่ายธรรม (White Magic) เป็นฝ่ายที่ให้ความช่วยเหลือ ช่วยให้สมปรารถนา บันดาลให้เกิดสิ่งที่ดี เช่น การขอล้างอำนาจเทพวิญญานที่ตี เช่น วิรุบุษ มาช่วยเหลือ หรือรักษาโรค ขอฝน ขอความค้ำครอง และฝ่ายอธรรม (Black Magic) เป็นฝ่ายทำร้าย ทำให้เกิด อุบสรรคขัดขวาง บันดาลสิ่งร้าย ใช้ทำร้าย เช่น แม่มดหมอผี การทำคุณไสย ปล่อยของ ผังรูปผังรอย ฯลฯ

เซอร์ เจม เฟรเซอร์ (Sir James Frazer) (1945)⁽²⁾

มีความเห็นว่า **ข้อห้าม** หรือ **ของต้องห้าม** (TABOOS) ของชนเผ่า

-
1. จาก Magic, Science and Religion and other Essays, Blemcoe (III) 1948.
 2. จาก The Funtion of Religion in Human Society, Introduction (The Frazer Lecture, Combridge V. 1939)

ป่าป่าพื้นเมือง ในดินแดนที่ห่างไกลความเจริญ เช่น เผ่าชาวป่าดงดิบ อัฟริกันนั้นเป็น พฤติกรรม และการปฏิบัติซึ่งเป็นขบวนการที่ไม่อาจอธิบายเหตุผลได้ และขบวนการนี้ ก็ควบคุมคนในกลุ่มให้อยู่ร่วมกันอย่างมีแบบแผน

บราวน์ (Radcliffe-Brown) (1939)⁽¹⁾

กล่าวว่า TABOO เป็นกฎข้อห้ามที่ละเมิดแล้วจะถูกอำนาจลึกลับ เหนือธรรมชาติลงโทษ และ TABOO จะควบคุมและทำให้สังคมของกลุ่มชนนั้น อยู่นิ่งได้

ความเร้นลับ (Mysticism)

ความเร้นลับเป็นประสบการณ์ศาสนาที่เกิดขึ้นโดยตรงแก่ผู้รู้ ผู้รับ เฉพาะตัว ความเร้นลับเป็นพลังสำคัญในการสร้าง การศรัทธา และรักษาความมั่นคง ในศาสนานั้น ๆ ทุกศาสนามีความเร้นลับ และประสบการณ์ศาสนา

เช่น พระเยซู และพระมะฮัมมัด สามารถรับคำบัญชา และติดต่อกับ พระเจ้าได้ หรืออำนาจเร้นลับของพลังจิตของผู้ที่มีบารมีสูงส่ง เช่น พระพุทธเจ้า เช่น เมื่อพระองค์ตรัสแก่หญิงบ้าเพียงประโยคเดียว ก็ทำให้นางหายบ้าสิ้นสติ หรือ พระเยซูทำให้คนตาบอดมองเห็น คนง่อยเดินได้

3. การนับถือบรรพบุรุษ นักโบราณคดีได้ขุดค้นพบซากมนุษย์ซึ่งมีคุณ แก่การศึกษา มนุษย์ในสมัยโบราณหลายด้าน ในด้านลัทธิศาสนา ได้พบเครื่องบูชา ร่องรอยการตกแต่งหลุมฝังศพ เชื่อได้ว่ามนุษย์แต่โบราณนับถือบูชาบรรพบุรุษของตน บนพื้นฐานของความเชื่อที่ว่า มนุษย์เมื่อตายไปแล้วไม่สูญ มีดวงวิญญาณเหลืออยู่ เมื่อ ดวงวิญญาณออกจากร่างไปแล้วได้ท่องเที่ยวไป และคอยเฝ้าดูแลความสุขความทุกข์

1. TABOO, Cambridge University Press 1939

ของลูกหลาน ครั้นถึงเวลาที่กำหนดก็จะกลับคืนสู่ร่างหรือกลับมาเกิดใหม่

การบูชาบรรพบุรุษเกิดจากสาเหตุ 2 ประการ คือ

1. ความเกรงกลัว การบูชาบรรพบุรุษเพราะเกิดความเกรงกลัวว่าวิญญาณของผู้นั้น ซึ่งได้ประกอบกรรมทำชั่ว จะมาทำร้ายแก่ลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่ การค้นพบซากมนุษย์โบราณที่ถูกมัดอย่างแน่นหนา ทับด้วยก้อนหินก้อนมณีมา เหมือนหนึ่งจะไม่ยอมให้เคลื่อนไหวไปทางไหนได้ เชื่อเครื่องราวของคลัง เสกเป่า ชับไล่ วิญญาณหรือผีร้ายต่าง ๆ ขึ้น

2. ความกตัญญู การบูชาบรรพบุรุษ เพราะเกิดความสำนึก รู้คุณของบรรพบุรุษ ได้พบหลุมฝังศพบางแห่งมีการประดับตกแต่งอย่างวิจิตรพิสดาร แสดงถึงการให้เกียรติให้ความเคารพ ให้ความสุขแก่ผู้ตายด้วยความกตัญญูรู้คุณ จนเกิดมีเทพเจ้าประจำตระกูล หรือประจำครอบครัว นั่นก็คือ การเคารพดวงวิญญาณของบรรพบุรุษนั่นเอง⁽¹⁾ จนเกิดมีสถานที่บูชาบรรพบุรุษ วิญญาณผู้นำวิบุรุษ เกิดศาลอาราม ฯลฯ ซึ่งนับว่าความเชื่อในลัทธิศาสนาของมนุษย์โบราณได้เปลี่ยนจากความกลัวมาเป็นความรู้คุณและรู้จักประจบเอาใจ เพื่อขออำนาจปกป้องคุ้มครอง ดลบันดาลช่วยเหลือ ซึ่งแสดงให้เห็นวิวัฒนาการของความคิดของมนุษย์ที่ฉลาดขึ้นเรื่อย ๆ

หลังจากนั้นต่อมาจึงวิวัฒนาการจนกลายเป็นศาสนา ซึ่งแบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 2 แบบ คือ

1. ศาสนาประเภทเทวนิยม
2. ศาสนาประเภทอเทวนิยม

1. เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาโบราณ (กรุงเทพฯ . โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2521)

ความหมายของศาสนาเทวนิยม

1. ลัทธิและความคิดที่เชื่อว่ามีพระเจ้าผู้ทรงสร้างโลก ทรงบำรุงเลี้ยง รักษา และ ปกครองอยู่ตลอดเวลา

2. เชื่อว่ามีพระเจ้าองค์เดียวเรียกว่าเอกเทวนิยม (MONOTHEISM) ได้แก่ศาสนาที่มีพระเจ้า (GOD) องค์เดียว ได้แก่ ศาสนาคริสต์ ยิว อิสลาม

เชื่อว่ามีพระเจ้าหลายองค์ ทรงปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ กัน เรียกว่า พหุเทวนิยม (POLYTHEISM) ได้แก่ ศาสนาของชาวอียิปต์โบราณ และศาสนาฮินดู ซึ่งนับเป็นศาสนาพหุเทวนิยมที่สำคัญที่สุด ที่ยังมีเหลืออยู่ในปัจจุบัน

ความหมายของศาสนาอเทวนิยม

หมายถึงลัทธิที่สอนว่าไม่มีพระเจ้า เป็นศาสนาที่ใช้เหตุผล เป็นหลักปรัชญา ได้แก่ศาสนาพุทธ ศาสนาเซน